

inga, van wien
n later datum
en kwestie van
is de mensch
ker, dan treedt
Gods; natuur-
vel degelijk als

bleken (in de
leerde vaders
et den mensch
scherp onder-
zijdig verbond
de aarde (het
eer door water
zijdig) verbond
aan de andere
van mono- en
niet volg, maar

in u.s., dewelke
genesis 9 onder-
tweezijdige
met „condities“.
dities trad op,
et de levende
door water zou
dit gedeelte bij
zijn naiviteit
niet nog altijd
in (het „Schrift-
e, ook bij Prof.
wordt met de
dien regen en
zegt Musculus;
fte daartoe dan
d Hij zich een-
rdat hij er een
en daarmee af-
er in deelen²).

ulus de kwestie
it blijft stellen,
an het verbond.
regenboog. Daar
blijft ik ver van
p de mijne, en
ds. Zoo'n mono-
risch „verbond“.
besluidenis, een
elebreeren, niet
n kan er niets
e teekenen van
adeverbond zijn
ha, avondmaal.
I optreden als
alvijn we ook
den dienst des

, aldus kan men
is het tweetal
in het werk-
lij komen, moet

is op uit, in de
tussen werken
er is, en andere,
n onder de ver-
verbond. En zie,
of hij voor zich

at der genade ende

der onnooselheidi
bondt der werken
in gehoorsamenheit
n dien hy ongehoor-

hr. Godts-Geleert-
versien" door Mr
63/4.

atatur, Quod in
im genera. Unum
im quae sine omni
ectam habent, cum
eque enim capac-

elligere, nec obser-
er sine conditione
am, beneficii agni-
e non cum homini-

Deus pactum cum
i vicissim ab eo &
bulerent sincere &
receptis ipsius obe-

lae foederis erectae
participes non sunt
lem omnes, sed de
nam si inobedientia
rejectionis maledic-

um non particulare
us tantum, sed &
iversa terra, sine
ionem adiicit, sine
ntum obstringit ad

t amplius cunctis
t res ipsa declarat.
icariae observantiae
quisset. Unde &
& bonos, & solem

um itaque tale sit
in cum quibus, sed
constitutum, constet
minus participes

ini, & bestiae aequae
nox, & sementis &
Musculi Dusani, in
asileae, per Schae-
z. 230).

met die gereformeerden meegaat, die als à Marek³) of Braun⁴), de cultuurverplichting (den hof bebouwen, etc.) niet zoozeer tot het eigenlijke verbond als wel tot de „natuurwet“ rekenden (die sommigen trouwens weer als de verbondswet zagen), dan wel met de andere theologen, die juist ook deze cultuurverplichting rekenden te behoren wel tot de verbondsstipulaties. Ik zelf koos en kies voor het laatste gevoelen (zonder schepping en verbond te scheiden) en Prof. Hepp, al is hij onzeker in zijn uitlatingen ten dezen, heeft zich nu eenmaal vastgelegd, toen hij in de door ons geciteerde uitsprakenreeks (vorige artikelen) erkende, dat cultuurplicht er was in het „verbond der werken“.

Maar als hij dat dan eenmaal heeft gedaan, dan dient hij ook te constateeren, dat volgens de gereformeerde dogmatiek de mensch als verbondswerker optreedt, ook in cultuurwerk, dat hij daarin optreedt als partij met „contra-praestaties“ (op de basis der schepping en der gunst Gods) tegenover God als eerste partij, en dat daarin de voorzienigheid Gods niet alleen door hem gediend wordt, maar ook zelf daarin en daardoor geschiedt.

Daarom is Prof. Hepps constructie van de geschiedenis van het begrip „mede-arbeider Gods“, gelijk hij daarmee mijn opvatting wil bestrijden, onjuist. Gelukkig hangt hij (evenmin als ik) de kwestie niet op aan de exegese van 1 Cor. 3:9; waar menschen optreden als (volgens de Statenvertaling) medewerkers Gods, Gods mede-arbeiders. Er zijn exegeten, die in dezen tekst gesproken achten van menschen, die met GOD meewerken, er zijn er anderen, die in die plaats slechts uitgesproken achten, dat de bedoelde werkers of „arbeiders“ met ELKANDER mee- of samenwerken, dat ze dus elkaars makkers of genooten zijn, die dan zelf weer als God toegewijde, God dienende mede-arbeiders-met-elkaar heeten kunnen: meewerkers (met elkaar) van God. Voor de eerste opvatting kiezen b.v. Godet, Meyer, die de tweede opvatting taalkundig onhoudbaar acht (1 Thess. 3:2; Rom. 16:3, 9, 21; Phil. 2:25; 4:3; 2 Kor. 1:24), Bachmann (die beslist de tweede opvatting afwijst), Piscator, Aretius, e.a.; voor de tweede opvatting kiezen b.v. Grosheide, Bengel (operarii Dei, et cooperarii invicem), Estius, Heydenreich, Olshausen, etc. Maar het spreken van mede-arbeiders Gods is van de exegese van dezen tekst niet afhankelijk; want de gedachte zelf is uit de Schrift opgebouwd, met name uit de verbondsleer, en dienovereenkomstig in het dogmatisch spraakgebruik inheemsch geworden. De term mede-arbeider Gods of „sunergos theou“⁵) heeft dan ook reeds gedurende eeuwen in de dogmatische wetenschap en polemieken een vaste plaats gehad. Men denke maar aan Augustinus' strijd over den vrijen wil en samenhangende kwesties (zie Parijsche editie, 5, 135 F, cooperatores Dei, of cooperarii), of aan den synergistischen strijd, of aan de polemieken tusschen gereformeerden en roomschen over de betekenissen van de menselijke zelfwerkzaamheid in de genade, of aan dien tusschen gereformeerden en remonstranten over de algemeene genade⁶).

Omdat we evenwel deze week ruimte voor een ander artikel willen reserveeren, breken we hier af.

K. S.

3) Sic Foedus hoc vidimus à Parte Dei, ad quod alii etiam speciatim referunt Mandata Generis Multiplicandi, Hortique Colendi & Custodiendi, quae tamen huc non aliter pertinent, quam quatenus Legi Naturali includuntur.... (à Marek, Lat. ed. 293.)

Vertaling (officieel): Soo saagen wy het Verbond aan Gots kant; waar toe andere ook besonderly brengen het Gebot van de Vermeeningelidigheit der menschen, en van het Bouwen en Bewaaren des Hofa, welke dingen evenwel hier toe naylijks anders behooren als voor soo verre sy in de Wet der Nature zijn begrepen. (à Marek, Ned. ed. 409.)

4) Foedus Dei non est ejusdem naturae, ac inter homines. Homines enim de mutuis beneficiis disponunt, ob mutuum quandam necessitudinem quae inter eos intercedit, & ubi uterque foederatus de suis beneficiis disponit. Deus enim hominibus non indiget: sed de suis beneficiis tantum disponit. 1 Cor. 4:7. Ut potius Dei quam hominis foedus dici debeat, & magis sit Testamentaria dispositio, adeoque, Testamentum, quam foedus; antequam homini patefactum sit. Ideo foedus Dei est purè legibus, quando à Deo proponitur, ubi autem homo ad stipulatur, nunc fit contractus.

Johannis Braunii, Polatini, Prof. Groningen, Doctrina Foederum, sive Systema Theologiae didacticae & Elencticae, Amstelodami, 1691, p. 252.

In omni foedere quatuor occurrunt partes. Duae à parte Dei, I Stipulatio sive lex et II Promissio; stipulatur enim Deus obedientiam; & promittit prociuum obedienti. Duae à parte hominis; III Ad stipulationem & IV Restipulatio. (idem 252.)

Ook in het werkverbond waren die 4 elementen (254, 256). Cultura terrae non fuit lex foederis (256); vgl. 258 (sequela conditionis hominis in qua creatus fuit, & pars domini (beeld Gods)).

5) Soms maakt men verschil tusschen *oὐρεργος* en *οὐρεργός*, niet *θεός*, doch *θεός*; vgl. Casanbonus, Bibl. Critica, op 1 Cor., 970; niet *adjutores*; *οὐ* als in *condiscipuli* (nos Sumus Pauli condiscipuli), vgl. *ἐκτελεστές*.

6) Zoo behandelt, om een voorbeeld te noemen, Rivetus in zijn Summa Controversiarum (Tract. IV, qu. 3) (III 405 b.) tegen Bellarminus over den vrijen wil. Rivetus herinnert er aan, dat de roomschen hun semipelagische opvatting willen ondersteunen met een beroep op 1 Cor. 3:9. Non facile patitur adversarios ut totum Deo detur; vult Deum esse tantum causam partialem, imo & Paulum sacrilegae sententiae citat autorem, qui dixit nos esse *οὐρεργους* *θεοῦ*. De Vulgata vertaalt hier *adjutores Dei*. Rivetus bestrijdt dan de roomsche vertaling en heel de opvatting van dit *οὐρεργος* *θεοῦ* op verscheiden gronden, maar tast het begrip zelf niet aan; hij breidt het zelfs tot de niet-wedergeborene mensch uit: Paulus, zoo zegt hij, spreekt in den bedoelden tekst „de opere ministerii, in quo... homo impius ratione externi operis cuius est administrator, potest esse instrumentum Dei, & ita Deo cooperari. Het komt er volgens Rivetus niet op aan, op welk terrein men ons *οὐρεργος* *θεοῦ* noemen wil, cooperatores Dei.

Ook Franciscus Turretinus (Inst. Theol. II 595) handhaaft *οὐρεργος* *θεοῦ* in 2 Cor. 6:1, 1 Cor. 3:9 in den vonds bekenden zin: de mensch kan niet met God medewerken

De polemieken van Prof. Hepp, en de Vrije Universiteit en het Kuypershuis.

Van onderscheiden zijden trok het de aandacht, dat er na den aanval, dien Prof. Hepp, in opvallende samenwerking met Prof. Kuypers, opende op onderscheidene van zijn collega's en anderen, dadelijk tweërlei reactie in de pers viel waar te nemen. De eene noemde dadelijk het kind bij den naam, vertelde, welke schrijvers door Prof. Hepp waren aangehaald (ik zelf kondigde meteen aan, te verwachten, dat ook ik een beurt zou krijgen), en zorgde zoo er voor, dat legendenvorming werd tegengegaan. De andere verzweeg de namen hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk. „De Heraut“ preekt het systeem van geen namen noemen, en hield de lezers onkundig van het feit, dat de eene hoogleraar der V.U. zich tegen den ander keerde; het blad noemde evenwel tegelijkertijd, ondanks dit prijzen, toch wel dien van den heer Janse. Later werd het systeem der naamverzwijging prijs gegeven, op voorgang — althans ditmaal — der liberale pers..., maar toen ging het tegen Ds de Graaf, en voorts tegen een hoogleraar te Kampen. Het blad pleitte onder deze bedrijven door voor de broederlijkheid.

En Prof. Hepp vroeg om „rustige en biddende bezinning“ bij lezing van zijn aanvallend geschrift.

Biddende bezinning...

Wie nu bidden wil met zijn broeders, moet willen, dat het om de zaak zal gaan, en dus precies zeggen, waar het op staat. „Op dat wij onzen nooddrift recht kennen“.

Leert nu „De Heraut“ ons dien nooddrift recht kennen? Doen dat die enkele, met name aanwijsbare penvoorders, die ditmaal wel bijzonder vlug erbij waren, om het volk te vermanen, den Heere te danken voor de vierde brochure van Prof. Hepp? Juist nu, nu elke naam van een hoogleraar aan de V.U. verzwegen was, vermoedelijk, omdat men aan de V.U. er genoeg van had, door het volk op propagandaverzamelingen vermaand te worden, dat de V.U. zichzelf niet zou verteren?

Men zou het hebben verwacht, na zulk een aanmaning tot gebed.

Helaas is het zoo niet. Er wordt gezegd over het feit, dat Prof. Hepp, wilde hij manmoedig heel de zaak bespreken, ook had moeten citeren uit publicaties van de zijde der V.U.

Maar wij zullen dat niet doen.

Wij zeggen hier openlijk tot het gereformeerde volk: nog steeds strijdt Prof. Hepp ook en voort tegen collega's aan de V.U.

Wij zeggen dat niet, omdat we de V.U. willen kwaad doen; die laster zal zichzelf verteren, zoodra sommigen maar gaan inzien, dat men de V.U. ditmaal niet helpt, door Prof. Hepp bij te vallen in het loopende persgeding. We zeggen het wel, omdat primo, de professoren Kuypers en Hepp (met hun enkele helpers) vragen om te bidden en te danken (terwijl toch de geboden worden verhinderd als er een „ban in het leger“ is, de ban der partijdigheid), en omdat, secundo, wij er niets voor voelen, dat van de zijde, o neen, niet van de V.U., maar van twee hoogleraren der V.U. benevens hun helpers, naar Kampen gewezen wordt met een door „Het Handelsblad“ gestreken arm, op hetzelfde oogeblik, waarop een weg gevonden is, om het zwijgen over de V.U. te bestendigen...

Wie de bestrijding heeft gelezen, die Prof. Hepp van het gevoelen van Ds de Graaf heeft gegeven, weet, indien hij althans iets meer heeft gelezen, dan Prof. Hepps en Prof. Kuypers informatieschen persdienst, dat het ook gaat om bestrijding van Prof. Dooyeweerd's meeningen. Deze toch schrijft o.m. als volgt:

De gemeene gratie bestaat tenslotte in de eerste plaats in de handhaving van de tijdelijke wereldorde met al haar structuren tegenover de onthindende werking van den zondeval. Zij omvat in dien zin „bozen en goeden“ gelijkelijk en is tot het tijdelijk leven beperkt.

De bijzondere genade daarentegen raakt de vernieuwing van den boven-tijdelijken religieuzen wortel der schepping in Christus Jezus als Hoofd van het herboren menschengeslacht, en is dus geenszins individualistisch-soteriologisch te zien.

Als zoo inderdaad de verhouding tusschen particuliere en gemeene gratie is, dan kan het niet langer twijfelachtig zijn, dat de eerste de grondslag is van de laatste en dat het radicaal onschrijftuurlijk gedacht is, hiervan twee terreinen te gaan spreken.

Christus is als Verlosser noodwendig de Herschepper van heel den gevallen kosmos, als Middelaar van het genadeverbond in zijn religieuze volheid, noodzakelijk de wortel der algemeene genade, de Koning, Wiens Koningchap gaat over heel het tijdelijke leven, en tegenover Wien de „civitas terrena“ geen enkel levensgebied als „eigen bezit“ kan handhaven.

Zie vervolg op blz. 124.

in primo vocationis momento, quo vires credendi nobis dantur maar daarna kan en mag hij het niet laten.

Wat Calvin betreft, men leze hem na op den geciteerden tekst.

Het begrip cooperatores Dei is reeds eeuwen lang ingeburgerd, en kreeg zijn dogmatische en algemeen-theologische constantie met name door zijn afgrenzing tegen het roomsche *adjutores Dei*. (Zie ook Valla, Bibl. Critica, op 1 Cor. 963, Erasmus 964, Stephanus 969 (operam nostram cum Dei opera Coniungimus), Grotius (die verwijst naar 3 Joh. 8, veritati cooperari, vicissim Deus *οὐρεργος* (cooperari) dicitur Apostolis, Mar. 16, 20).

Ambrosius vertaalde *operis participes*, discolor, Dei *administri* of *cooperarii*, (Biblia Critica, op 1 Cor. 964.)

De dienst van het hooren des woords.

Tegen het particularisme in de practijk van het kerkgaan moet het geloofsbewustzijn zich leeren schrapzetten. Er zijn niet allerlei individuele kerkgangers, maar er is een gemeente die samenkomt.

„Loopen“ moet op den duur leiden tot het „verloopen“ van het kerkelijk leven. Wat moet terecht komen van een leger, waarin iedere soldaat zich een eigen compie kiest en een luitenant uitzoekt naar zijn smaak? Als ieder bij de Gele Ridders wil dienen, waar zullen dan de infanten vandaan komen? Die mannen in hun grauwe, zakkerige pakjes, die toch het leeuwenaandeel hebben in iederen veldslag?

Als ik dus het pleit voer voor orde en gehoorzaamheid in den kerkgang, zie ik volstrekt het verschil niet voorbij dat er tusschen predikanten bestaat. Verschil in talent — al wordt op de bascule der talenten meestal met subjectieve kilo's gewogen, met het ijkje van het ijkje!

Wat veel meer beteekent, er is verschil in ambts-genade. De Sunamietische vrouw uit 2 Kon. 4 merkte dit reeds zoo zuiver op: ik heb gemerkt, dat deze man Gods heilig is, die bij ons altijd doortrekt. Maar, zooals er verschil is bij de dominees, zoo is er ook verschil onder de gemeente. Er bestaat niet alleen preek-talent, er is ook zoo iets als hoor-talent. Als dat hoortalent zich bij de gemeente ontwikkelt, dan is dat zeker niet iets waarover wij moeten treuren, maar dat stemmen moet tot ootmoedige dankbaarheid. Mits wij verstaan, dat ook dit hoortalent ons niet is gegeven om het in een kerkpak weg te hangen, maar dat het ons gegeven werd tot den dienst van het hooren des Woords. Tot dien dienst behoort in de eerste plaats, dat wij ons geven in een heilige, stimulerende aandacht, waardoor een spreker zich gedragen voelt. Elke preek is, evenals iedere rede, een product van de samenwerking tusschen spreker en hoorders. Daar kan soms in onze kerkgangen iets downs zijn, dat als lood valt op een gevoelige ziel. De menschen hangen in de banken en kijken u met sombere gelaten aan, alsof er in den psalm stond: het vrome volk zal kraken van plechtigheid, inplaats van huppelen van zielevreugd! Lieve broeders en zusters, zou ik dan wel willen roepen, wij zijn hier niet bij den tandarts, maar bij onzen gezegenden Heere! De vraag mag gesteld worden of menige dominee niet wat meer van den Heiligen Geest zou hebben als de Gemeente wat meer van den Heiligen Geest had, als zij de vertroosting Israëls verwachtte.

Wij hebben vaak een steriele opvatting, die nog niet eens past in het natuurlijk leven, laat staan in het rijk der genade. Ons redeneeren spreekt van een stuiver die nooit een dubbeltje wordt; dat is overgezet in kerktaal: dat een dominee met één talent altijd een dominee met één talent blijft. Maar de Heiland spreekt van één talent dat tot twee wordt en van vijf die tien worden! Alle werk Gods is progressief. O, God wil ons rijk maken, rijk als gemeente, maar onze sleur, onze downheid, onze ontrouw, houden de werking van de genade zoo dikwijls tegen. Laat de geloofsbijbel maar eens gehoord worden; Trooster, Zalver, Gij zult komen, op 't gebod door U verwekt.

Tot den dienst van het hooren des Woords behoort mede, dat wij niet tusschen den dominee en den Heiligen Geest in gaan staan. Ach, het bekende V.D.M. moeten wij vaak aldus lezen: M.V.A., dat wil zeggen: Manusje van Alles! Dominee moet overal inzitten, overal bij zijn, hij is vaak meer voorzitter dan voorganger. Wat is die boeren-vrouw uit Sunem een wijs mensch geweest! Die rijkelui hadden toen éénkamerwoningen. Nu redeerde zij niet: wat voor ons, menschen van stand, en van geld, goed genoeg is, dat is zeker voor zoo'n profeet goed genoeg. Neen, zij gunde Eliza niet slechts een dominees-stoel in de huiskamer, maar hij moest zijn studeerkamerje hebben, al moest het huis er voor verbouwd worden. Zij was als het ware een vrouwelijke Commissie van Beheer in één persoon! Zij heeft goed verstaan de dienst van het hooren des Woords! Dat woord studeerkamer roept menigen predikant een glimlach om de lippen, zijn studeer heeft meer van een kantoor, waar de telefoon rinkelt, de schrijfmachine ratelt; van een instuif, waar hij klaar moet zitten voor alle mogelijke zaken en zaakjes, die een ander even goed, waarschijnlijk beter, kon doen dan de predikant. Ik zie niet over het hoofd, dat dominees met een actieve natuur daar zelf groote schuld aan hebben. Tot den dienst van het hooren des Woords behoort zeker ook dit, dat wij met tact zulk een al te ijverigen predikant raden zich in de allereerste plaats te concentreren op zijn preeken. Niet, opdat hij des Zondags met referaten op den kansel zal komen, maar opdat hij kome tot geloofconcentratie op zijn kanselwerk.

N. B.